

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:1. 2009

Nydanande om landsbygdens industrialisering

Bo Larsson, *De glömda verkstäderna: en studie av två familjeföretag på den uppländska landsbygden ca 1930–2000*. Upplands fornminnesförenings tidskrift, 55 (Uppsala: Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund, 2008). 280 s. (Summary: The forgotten workshops: a study of two family companies situated in the rural area of Uppsala county ca 1930–2000.)

Bo Larssons avhandling i ekonomisk historia har en i ett historiskt sammanhang ovanlig utgångspunkt. Den utgår från en museidokumentation och har tillkommit inom ramen för den museiforskarskola som Nordiska museet driver, bland annat i samarbete med Ekonomisk-historiska institutionen i Uppsala. Bakgrunden är en dokumentation av 15 små verkstadsföretag som var verksamma i Uppland under efterkrigstiden – en dokumentation som Upplandsmuseet gjorde i början av 2000-talet. Dokumentationen motiverades med att antalet små industriarbetsställen i landet, sådana med färre än 50 anställda, var cirka 17 000 år 1940 medan antalet större industriella företag, med fler än 50 anställda var cirka 2 000. År 1975 var motsvarande siffror 9 000 småföretag, mot 3 000 större företag. I forskningslitteratur och ekonomisk-historiska översikter har denna typ av små verkstadsföretag knappast alls uppmärksammats. En ambition med denna avhandling är därför att lyfta fram dessa företag ur glömskan och uppmärksamma deras roll i efterkrigstidens industriella utveckling. Larsson hävdar att verkstädernas blotta antal talar för att de kollektivt sett spelat en väsentlig funktion som stödtrupp i efterkrigstidens ekonomiska omvandling då jordbruket mekaniserades, bostadsstandarden höjdes och den större industrins produktion förbättrades. De små verkstäderna drog nytta av denna utveckling och fungerade som stöd åt den.

I fokus för avhandlingen står två av dessa många små verkstäder och deras utveckling från 1930-talet till i dag. De är belägna i södra Uppland: Vånsjöbros svets- och smide och Teda fläkt och smide. Dessa två är valda, bland de 15 som ingick i dokumentationen, av praktiska skäl: det har funnits insamlat källmaterial om dem – intervjuer, foton, verkstadsprodukter – redan när avhandlingsarbetet startade. Verkstäderna var belägna i en jordbruksbygd och de var familjeföretag med något olika förutsättningar. På Teda fanns tre söner och potentiella arvtagare till företaget, på Vånsjöbro saknades barn.

Avhandlingens syfte är att ”analysera de två verkstäderna med hänsyn tagen till företagsform, omgivning och drivkrafter” (s. 23). Detta syfte bryts ner i fyra delmål: att analysera 1) hur verkstäderna fungerade med tonvikt på produktion

och tillkomstprocess, 2) verkstädernas funktion som familjeföretag, 3) verkstädernas relationer med omgivningen, med tonvikt på kunder och anställda och 4) verkstadsägarnas motivation och drivkrafter. De teoretiska och metodiska utgångspunkterna är av fyra olika slag. Den viktigaste inspirationskällan är den amerikanska folkloristen Henry Glassies kontextsamlande metod. Det innebär att forskaren skall följa ett föremål eller en artefakt genom olika stadier av dess liv, i syfte att upptäcka vilka slags kontexter föremålet är en del av. I analogi med Glassies resonemang betraktar Larsson företagen som föremål som är möjliga att lyfta fram i ljuset, vrida och vända på och studera från olika vinklar för att ta reda på vilka sammanhang eller kontexter de ingått i. Glassie identifierar tre sådana kontextkategorier eller klasser, var och en med ett antal underkontexter: kreativitet, kommunikation och konsumtion. Kreativitet syftar på de omständigheter där ett föremål producerats, kommunikation syftar på kontakten mellan producenter och konsumenter och konsumtion på vad som hänt föremålet när det lämnat verkstaden. Det är de två första, kreativitet och kommunikation, som används i avhandlingen. För var och en av de studerade verkstäderna har en produkt – deras huvudprodukt – valts ut för att studeras på det sätt som Glassie föreslår. I Tedas fall är det den så kallade Tedafläkten, en fläkt som används för att blåsa säd med; i Vänsjöbros fall är det en sladd, Enasladden, som används för att bearbeta de tunga leråkrarna i området. Denna tanke konkretiseras i en modell som fungerar som en styrande tankefigur genom hela avhandlingen. I den beskrivs familjeföretaget som bestående av tre fält. Det innersta fältet i modellen är hushållet, utan vilket företagsverksamheten inte skulle kunna fungera. Mittenfältet står för produktionen, liktydigt med kontextklassen kreativitet i Glassies termer. Det yttersta fältet representerar den omgivning som företaget är en del av (kunder och anställda). Modellen fungerar, enligt Larsson, som ett sätt att tänka, att skilja på de olika sfärer som ett familjeföretag består av.

Ett annat teoretiskt redskap i undersökningen är Ferdinand Tönnies' begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* och Johan Asplunds diskussion och tolkning av det. Begreppsparet används i det sista kapitlet för att diskutera familjeföretagandets drivkrafter och hur de två företagen klarat sig i den kapitalistiska marknadsekonomin.

En tredje teoretisk inspirationskälla är Miriam Glucksmanns begrepp *total social organisation of labor* (TSOL) som används för att undersöka dels hushållsfären och relationerna inom den, dels hushållssfärens relation till produktionen. Ett fjärde begreppspar som kommer till användning i analysen av den yttersta sfären i modellen är socialt kapital – i Robert Putnams formulering – och praxiskunskap, vilket syftar på den tysta kunskap som verkstäderna förväntade sig av sina anställda.

Avhandlingen bygger på varierande källor varav de viktigaste är intervjuer. Utöver dem används fotografier, offentlig statistik, räkenskaper som bevarats på

företagen, dagstidningar och reklamaterial. Larsson har intervjuat 15 personer vid 31 tillfällen. Intervjuerna är av två slag: semistrukturerade intervjuer – eller köksbordsintervjuer, som Larsson kallar dem – där en ungefärlig frågelista har använts som guide. Den andra intervjutypen är föremålsintervjuer där ett antal personer samlats kring ett föremål och samtalat om detta. Utifrån Steinar Kvalas diskussion om kvalitativa intervjuer för Larsson också en diskussion om vilken kunskap som kan nås via sådana. Han betonar att kunskapsinhämtandet sker i en samtalskontext: ett muntligt källmaterial är framskapat – eller ”framprat” – i samspel mellan två eller flera personer och tillkommen i en unik situation. Muntlig historia diskuteras också kort liksom etiska synpunkter. Intervjupersonerna har lämnat sitt samtycke och Larsson har valt att inte anonymisera sin undersökning.

Avhandlingens viktigaste resultat kan sammanfattas som följer: 1) Båda verkstäderna karakteriserades av flexibilitet, vilket betyder att de anpassade sin produktion till efterfrågan på den lokala marknaden. 2) I fallet Teda var produktutvecklingen en intern process och en logisk konsekvens av att verkstaden tidigare sysslats med försäljning och reparation av tröskverk. Tedafläkten utvecklades av ägarna genom experiment och under 1960-talet övergick man till att bli leverantör åt ett större företag. I Vansjöbro kom impulsen till att utveckla Enasladden från traktens jordbrukare som efterfrågade en tyngre och effektivare sladd som var anpassad till traktens jordmån. Produktutveckling skedde, på liknande sätt, i samarbete med de omgivande jordbruken. Beskrivningen av hur verkstädernas huvudprodukter togs fram anknyter, menar Larsson, till den internationella diskussionen om hur teknologi skapas – särskilt gäller detta Enasladden, som utvecklades i nära samarbete med den lokala omgivningen. 3) Ingen av verkstadsägarna kan betraktas som heroiska innovatörer. Produkterna var inte resultatet av genidrag eller stora aha-upplevelser utan det handlade om en noggrann och arbetskrävande modifiering av existerande teknik. 4) Genom sitt ursprung, sina kunder och sin geografiska belägenhet hade verkstäderna många drag som liknade familj jordbruk. Begreppet ”den agrara familjen” har använts i forskningen för att beteckna situationer där det finns ett ömsesidigt beroende mellan företaget och familjen, till skillnad från exempelvis tjänstemannafamiljer. Det innebär att arbetsfördelningen i verkstadsfamiljen och kvinnors och barns situation var ungefär likadan som den var i jordbrukarfamiljen: män ansvarade för produktionen och kvinnor för hushållet, samtidigt som kvinnor var den flexibla arbetskraften som, liksom barnen, också kunde delta i verkstadsproduktionen. Hela familjens arbetskraft var nödvändig för att produktionsenheten skulle överleva. Familjerna karakteriserades av flexibilitet och mångsidighet. Detta kommer särskilt till uttryck när man diskuterar underkategorin bisysslor, som definieras som aktiviteter som ger inkomster vilka inte härstammar från verkstadsproduktionen. 5) Ett annat resultat rör socialt kapital – specifik och generaliserad reciprocitet

– som är ett nyckelbegrepp för att förstå verkstädernas kommunikation med det omgivande samhället. Socialt kapital fungerade genom informationsspridning, genom tillförlitlighet och genom att verkstadsägarna var integrerade i lokalsamhället. Information om produkter spreds från jordbrukare till jordbrukare och verkstäderna lämnade krediter till sina kunder. Marknadsföringsåtgärder fanns men spelade en mindre roll i företagets försäljningsorganisation. Socialt kapital var viktigt även när det gällde de anställda: de utgjordes av familjen och av fasta och tillfälligt anställda. De utanför familjen rekryterades från grannskapet och närområdet på grundval av rekommendationer. 6) Angående småföretagandets drivkrafter, slutligen, anknuter Larsson till tidigare forskning som hävdar att det finns ett annat spår i den industriella utvecklingen än det som karakteriserade storföretagen (abstrakt tillit, storskalighet och ekonomisk rationalitet). I stället för abstrakt tillit levde verkstadsföretagen i en värld av specifik och generaliserad ömsesidighet. I stället för storskalighet hade de en blandad produktion. I stället för anonyma företagsledare hade ägarna nära och personliga vänskaps- och familjeband med både anställda och kunder. Avslutningsvis drar Larsson samman trådarna med hjälp av resonemang utifrån begreppsparet *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*. Undersökningens viktigaste slutsats är att verkstäderna inte var medel för att skapa profit utan mål i sig. De små verkstadsföretagen kunde inte skiljas från den person eller de personer som drev företaget.

Synpunkter

Bo Larssons avhandling är uppslagsrik och spännande. Jag vill inledningsvis ta upp något som jag uppfattar som avhandlingens särdrag, nämligen att den kan betraktas som ett slags föremålsbaserad forskning, byggd på dokumentation om de studerade företagen. Jag hade önskat att Larsson i sin slutdiskussion hade tagit fasta på detta särdrag och knutit an till avhandlingens inledning. Där argumenterar han för varför det är intressant att dokumentera och undersöka denna typ av företagsamhet i ett ekonomiskt-historiskt perspektiv. Undersökningens konsekvenser för ekonomisk-historisk forskning är, som framgått av sammanfattningen, uppenbara. Larsson visar på ett övertygande sätt att de små verkstadsföretagen är en väsentlig del i 1900-talets industrihistoria och han placerar dem på den ekonomisk-historiska forskningskartan. Eftersom Larsson är verksam vid ett museum och eftersom avhandlingen tillkommit inom ramen för en museiforskarskola, hade det varit befogat med en diskussion om vad han lärt sig under sin forskningsresa. Vilka slutsatser drar han av sin forskarutbildning, vad tar han med sig från denna samhällsvetenskapliga forskarutbildning till sitt arbete som museiperson? Vilka konsekvenser har denna undersökning för Larssons museipraktik?

På tal om museianknytningen undrar jag också vad det betytt att forskningsarbetet utgått från en delvis existerande dokumentation som sedan övergått till att bli samhällsvetenskaplig forskning. Har det någon betydelse för vilken typ

av kunskap som erhålls i undersökningen? Jag ställer frågan därför att Larssons intervjuguide och intervjukategorisering (s. 254) saknar frågor som syftar på maktrelationer mellan människor, på ekonomiska relationer och sociala konflikter. Vilka berättelser skapar Bo Larsson genom sitt sätt att arbeta? Är inte risken stor att han ger en idylliserande bild av företagen, att han skapar berättelser med ett lyckligt slut?

När det gäller avhandlingens metodansats saknar jag också en diskussion om hur författaren använder muntlig historia. Larsson motiverar sitt metodval bland annat med att han vill korrigera tidigare historieskrivning som inte uppmärksammat de små verkstadsföretagen, och det är gott och väl. Men hur används *oral history* i undersökningen och till vad, i en djupare mening? Det är mycket vanligt i intervjusammanhang att, som också Larsson gör, hänvisa till Steinar Kvaales *Den kvalitativa forskningsintervjun* i diskussionen om intervjuförfarande. Kvaales bok är en utmärkt metodhandledning men den diskuterar intervjun som ett redskap i kvalitativ forskning i generella termer. I en historisk undersökning vore det på sin plats att förhålla sig till den större internationella diskussionen om *oral history* och hämta inspiration därifrån. Det är särskilt relevant i Larssons fall, med tanke på den betoning av det meningsskapande som Henry Glassies teoretiska ansats inrymmer. Larsson har *Oral history reader* av Robert Perks och Alistair Thomson på sin litteraturlista men använder den inte för att bekanta sig med de olika skolbildningarna inom genren. Till exempel har "den italienska skolan" inom denna gren, med Luisa Passerini och Alessandro Portelli som portalfigurer, sedan slutet av 1970-talet fört en avancerad och spännande diskussion om muntliga källor som just historiska källor. Passerini påpekar i sin artikel i boken att muntliga källor skapas i en dynamisk, pågående relation mellan individen och samhället, mellan personligt minne och kollektivt minne, mellan berättaren och den som intervjuar. Dessa och andra liknande frågor skulle jag ha velat se diskuterade, problematiserade och utvecklade. Då skulle avhandlingen ha kunnat ge ett nydanande bidrag till ekonomisk-historisk företagsforskning.

Ytterligare en fråga angår intervjuer som kunskapskälla. På sidan 81 skriver Larsson apropå verkstädernas produktion, att han lägger vikt vid utförliga empiriska beskrivningar av tre skäl: för det första menar han att "empirin i sig är ett kunskapsmål", för det andra är dessa verkstäder utforskade och han vill därför göra en "tät" beskrivning som underlag för generalisering, och för det tredje vill han göra informanterna rättvisa. Empirin, den täta beskrivningen, är här liktydig med att ge läsaren ny information om de företeelser som dokumenteras. Min fråga är då: Är det vetenskaplig kunskap? Kunskap skapas, menar jag, genom bearbetning, analys och tolkning, genom att forskaren läser in sig på andras studier som han/hon sedan bygger sin egen undersökning på. Vetenskaplig kunskap är inte bara att addera ny information om de företeelser som studeras.

Jag vill också diskutera hur Larsson tillämpar andra forskares arbeten. Han är

noga med att återge nyckelmeningar och formuleringar i originaltexterna när han refererar till olika teoretiker. Det gör det lätt för läsaren att följa i författarens spår, och det ska han ha en stor eloge för. Men jag är inte överens med Bo Larsson om hur han tolkar och använder Miriam Glucksmanns arbete. Översättningen och tolkningen av Glucksmanns centrala begrepp är oprecis och på ett par ställen missvisande. Det gäller exempelvis begreppspar *cottons* och *casuals*. Den första termen avser, i Glucksmanns tappning, kvinnor som hade stadigvarande arbete i bomullsfabriker. Den andra avser kvinnor med tillfälligarbeten. Båda termerna är substantiv som Glucksmann använder för att beteckna klasskiftning och två olika sociala kategorier inom arbetarklassen – de mer privilegierade kvinnor som hade en fast anknytning till arbetsmarknaden (den officiella ekonomin), och de avlönade tillfälligarbetare som saknade fast arbetsmarknadsanknytning. De utförde tillfälliga jobb på permanent basis i den informella ekonomin i lokalsamhället; bland annat tog de hand om de fabriksarbetande kvinnornas barn och hjälpte till med tvätt och andra hushållssysslor. Larsson översätter termen *casuals* med ”deltidsarbete”, vilket det alltså inte är. Begreppet deltidarbete syftar på arbete på den ordinära arbetsmarknaden medan *casuals* var kvinnor som arbetade i lokalsamhällets inofficiella ekonomi, utanför de formella arbetsmarknadsstrukturerna. Jag har velat stanna upp vid denna fråga eftersom den belyser vikten av att begrunda innebörden och översättningen av de begrepp och ansatser man använder sig av.

Med tanke på den rikhaltiga och mycket spännande empiri som Larsson redovisar är det också synd att han inte tar Glucksmanns hela analysapparat i anspråk. Larsson resonerar inte om betydelsen av tid och plats för verkstadsföretagens verksamhet. De är dock centrala analytiska kategorier i Glucksmanns arbete – undertiteln för hennes bok är faktiskt ”The gendered organisation of labour in time and space”. Utan att bli långrandig vill jag påpeka att Glucksmann utgår från att både tid och plats är sociala, meningsskapande kategorier som bidrar till att forma mellanmännsliga relationer och fungerar skillnadsskapande. Larsson har alla dimensioner av temporalitet, plats och rumslighet i sin empiri: tid fördelat på verkstadsarbete, hushållsarbete, jordbruksarbete och fritid inom företaget/hushållet, för kvinnor, män och barn och för kvinnor och män i olika generationer. Här finns den cykliska tiden över året med arbetstoppar och brist på arbete för de tillfälligt anställda; här finns platsen – verkstaden, placeringen av hus, gårdsplan och boende – som skapar företagen rumsligt; här finns grannskapet, jordbruksbygden med de tunga jordarna, den lokala marknaden, den regionala marknaden och lokalsamhället som möjliggör biinkomster, och så vidare. Tid och plats är integrerade analytiska delar i Larssons rika empiri. Glucksmanns ansats skulle mycket väl kunnat kombineras med Glassies kontextsamlande metod. Det skulle ha gett undersökningen analytisk tyngd och bidragit till att spetsa slutsatserna. En konsekvent genomförd maktanalys av den typ som Glucksmann utvecklat med

begreppet TSOL, skulle kanske ha gett en annorlunda bild av den fascinerande småföretagaryrld som Larsson så förtjänstfullt avtäckar. Det skulle också ha motverkat risken att ge en idealiserande bild av småföretagsamheten.

Som slutomdöme vill jag anföra att Bo Larsson skrivit en innehållsrik och innovativ avhandling som handlar om en sällan uppmärksammas sida i 1900-talets industriella utveckling. Undersökningen visar hur man genom dokumentation av föremål och med hjälp av muntligt källmaterial kan belysa och undersöka en företeelse som knappast alls uppmärksammats i ekonomisk historisk forskning, nämligen landsbygdens industrialisering och modernisering, belyst genom två familjeföretags historia. Det rika bildmaterialet, som används för att underbygga och stödja analyserna, ger studien ytterligare en dimension. Jag hoppas att avhandlingen får många efterföljare!

*Kirsti Niskanen**

* Fakultetsopponent